

Anamarija KURILIĆ

Sveučilište u Zadru
Odjel za povijest
Obala kralja Petra Krešimira IV., 2
HR-23000 Zadar
anamarija.kurilic@zd.tel.hr

UDK: 904(497,5)“652”

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 28. ožujka 2003.
Received:

ULOMAK KASNOANTIČKOG MILJOKAZA IZ ASERIJE

Apstrakt

Tijekom sustavnih istraživanja na liburno-rimskom gradu Aseriji pronađen je i ulomak kasnoantičkog miljokaza koji se može atribuirati bilo Konstanciju Kloru bilo Konstantinu I. Sukladno tomu, može se datirati u širi vremenski raspon, od 293. do 337. Tekst natpisa iskazuje vulgarnolatinske odlike i nesigurnost pri služenju latinskim jezikom.

Tijekom sustavnih istraživanja liburno-rimskoga grada Aserije (Podgrađe nedaleko od Benkovca) obavljenih u proteklih 5 godina (1998. - 2002.) pronađen je i veći broj epigrafskih spomenika, od kojih su neki već objavljeni,¹ a neki se objavljuju upravo na stranicama ovoga časopisa.²

Manji ulomak miljokaza (Sl. 1.) pronađen je 2000. u nasipu s vanjske strane urbanog areala, između dvaju bedema nedaleko od zapadnih vratiju. S obzirom na njegovo mjesto nalaza, vrlo je vjerojatno da se i izvorno nalazio uz zapadna gradska vrata, najvjerojatnije kao posljedni miljokaz na cesti koja je vodila iz Jadera u Aseriju.

Miljokaz je izrađen od bijelog vapnenca. Odlomljen je i s gornje i s donje strane, a oštećena je i stražnja strana plašta. Najveća sačuvana visina ulomka iznosi tek 39 cm, a promjer mu je 32 cm (opseg = 110 cm). Iznad prvoga retka teksta plašt miljokaza lagano se

¹ I. FADIĆ, 2001, 157 i dalje.

² Vidjeti ovdje, radove I. FADIĆA i M. GLAVIČIĆA.

konveksno izvija prema gore, i to samo na prednjem dijelu spomenika. Miljokazi najčešće imaju samo zaravnjeni gornji dio,³ no katkad, kao što je možda i ovdje bio slučaj, završavaju laganim proširenjem, poput plitkog klobuka gljive ili “francuske kape”, odnosno torusa ili ehina.⁴

Natpis je isklesan izravno na plaštu miljokaza, u zubačom zaravnanom četvrtastom prostoru. Ovako oblikovano natpisno polje širok je oko 40 cm, a sačuvana visina mu iznosi oko 30 cm. Sačuvana su tek tri retka teksta: prva dva u cijelosti, a treći samo s gornjom polovicom. Slova su jasno čitljiva i klesana su nepravilnom kapitalom kakva se nalazi na spomenicima kasnijega razdoblja, dubokoga V-presjeka i jače izraženih trokutastih serifa. Visina slova u 1. retku vrlo je neujednačena, i ona varira između 5,5 i 7 cm, dok su slova u 2. retku sva jednako visoka (5,5 cm). Treći je redak odlomljen, te nije moguće ustanoviti visinu slova, no sva se slova mogu sa sigurnošću identificirati.

Sačuvani tekst miljokaza glasi:

D D N N

PL BAL

ÇONŞ

[—] sic! sic!

Dd(ominis) nn(ostris) / {P=F}l(avio) {B=V}al(erio) / Çonş / [tantio vel tantino / —].

Jezik kojim je pisan tekst, više nije klasični latinski, jednako kako što pismo više nije klasična kapitala. Na natpisu je umjesto V isklesano B, a umjesto F isklesano je P. Ova prva zamjena dobro je dokumentirana pojava u vulgarnom latinitetu, no uzroci nastanka one druge ne moraju biti isti.

Promjena poluvokala /u/ u zvučni glas /β/ (preko kojega prelazi u /b/) - i obrnuto, javlja se u latinskom jeziku već vrlo rano (već od 1. stoljeća po Kristu primjećuje se promjena intervokalnog /b/ u bilabijalni spirant /β/) i u sačuvanim potvrdama nalazi se npr. *devere* umjesto *debere*, ali i *labare* umjesto *lavare*.⁵ O brkanju fonema /b/ i /u/ svjedoči *Appendix Probi*, djelo iz 3. ili 4. stoljeća (ako ne i kasnije) koje ispravlja krive izgovore i naglašava one ispravne,⁶ a

³ J. BRUNŠMID, 1911, 166-167, br. 283; 167-168, br. 285, sl. 285; 167, br. 284, sl. 284; L. KEPPIE, 2001, 68, fig. 38; A. KURILIĆ, 1999, spomenik AK 2690; usp. i još neobjavljeni miljokaz u lapidariju Područne zbirke Nin Arheološkoga muzeja u Zadru.

⁴ V. npr. miljokaz s Via Traiana (L. KEPPIE, 2001, 65, fig. 35).

⁵ P. TEKAVČIĆ, 1970, 123 i d.

⁶ P. TEKAVČIĆ, 1970, 31 i d., 247-252.

dokazuju ga i primjeri s brojnih natpisa.⁷ Na jednom natpisu iz Makedonije ta je glasovna promjena zabilježena na natpisu datiranomu između 333. i 337. godine, posvećenomu cezaru Flaviju Konstansu, i to u imenovanju samoga cezara: ondje umjesto *Flav(io)* piše *Flab(io)*.⁸

Zamjena glasa /f/ glasom /p/ u vulgarnom latinitetu dokumentirana je u nekoliko slučajeva u riječima iz grčkog fonda, gdje se je grčko *ph* zamijenilo s /p/.⁹ No, pitanje je može li se i ovom slučaju raditi o istovrsnoj zabuni. Glas /f/ na grčkome se piše pomoću *ph*, pa se latinska imena poput Flavius na grčkome pišu Φλάβιος. Ali, je li to moglo prouzročiti usamljenu zamjenu početnoga F- sa P- na ovom aserijatskom natpisu? Osobito s obzirom na to da su svi poznati natpisi iz Aserije pisani latinskim pismom i na latinskom jeziku, iz čega se daje zaključiti da u njoj grčki nije bio jezik u velikoj uporabi.¹⁰ S druge strane, primjeri zamjene -f- s -p- u imenima osoba vrlo su rijetki, i obično se tumače kao klesarska pogriješka,¹¹ a ne kao još jedna od pojava vulgarnog latinskog jezika. Budući da su slova F i P izgledom vrlo slična, greška prilikom klesanja lako je moguća i vrlo vjerojatna.

U svakom slučaju, bilo da se radi samo o klesarovoj slučajnoj pogriješci, ili, ipak, o njegovu prijenosu riječi na kamen upravo u onom obliku kako su se izgovarale, tekst jasno pokazuje nesigurnosti u vladanju onime što nazivamo klasičnim latinskim jezikom, o čemu svjedoči i prisutnost jedne dobro poznate vulgarnolatinske pojave.

Ostaje još odgonetnuti za čije je vladavine bio podignut ovaj miljokaz.

Natpis je postavljen u vrijeme suvlade dvojice, na što upućuje udvajanje sigli D N.¹² Pitanje je koje dvojice i koji su vladarski status oni imali. S obzirom na gentilna imena, *Flavius* i *Valerius*, te kognomen koji počinje s *Cons*[—], u obzir mogu doći samo dva rimska cara: Konstancije I. (tzv. Konstancije Klor, 305. - 306.) i Konstantin I. (tj. Konstantin Veliki, 307. - 337.).

Konstancije je 293. postao cezarem Dioklecijanovu suvladaru Maksimijanu (a istodobno je Galerije postao Dioklecijanovim cezarem). Konstancije i Galerije postaju augusti nakon Dioklecijanova i Maksimijanova povlačenja s trona 305. godine. Ubrzo nakon toga, već 306., Konstancije umire u Britaniji. Ondje je uz njega bio i sin mu Konstantin, kojega je

⁷ V. primjere u P. TEKAVČIĆ, 1970, 357 i d.; za još neke primjere s dalmatinskih natpisa v. i *CIL* 3, 3174c (*Bibius* i *Bibia* umjesto *Vibius* i *Vibia*), *CIL* 3, 14809 (*Bictoria* umj. *Victoria*), *ILJug* 594 (*Baleria* umj. *Valeria*), *ILJug* 2365 (*bos* umjesto *vos*) i dr.

⁸ *ILJug* 1235 (= *CIL* 3, 732).

⁹ Nekoliko takvih primjera daje i *Appendix Probi*: npr. treba govoriti amfora a ne ampورا (v. P. TEKAVČIĆ, 1970, 250-251).

¹⁰ Ova zamjena u Aseriji ne bi mogla odražavati neke predrimске, domorodačke liburnske jezične običaje, i to ne toliko zbog velikoga vremenskog odmaka, koliko zbog toga što je pojava inicijalnoga F- jedna od karakterističnih pojava sjevernojadranskog imenskog područja, dakle, upravo u Liburniji, i na njoj srodnim imenskim područjima, histarskome i venetskome (v. J. UNTERMANN, 1961, 188 i d.).

¹¹ *O.P.E.L.* II, 133 (*Pabius* umjesto *Fabius*), 140 (*Pinitus* umj. *Finitus*), 144 (*Plaminia* umj. *Flaminia*), 153 (*Pronto* umj. *Fronto*).

vojska akklamirala za augusta; on će kao august vladati rimskom državom od 307. do 337.¹³

Obojica, i Konstancije i Konstantin, jednako kao cezari tako i kao augusti, na natpisima se znaju spominjati i sami i sa svojim suvladarima. Ovdje ću se posvetiti samo onim slučajevima kad se bilo koji od ove dvojice vladara javlja u paru.

Kada se na miljokazima Konstancije spominje u paru sa svojim suvladarem Galerijem, tada to obično glasi *Dd(ominis) nn(ostris) Flavio Valerio Constantio et Galerio Valerio Maximiano... Caesaribus*,¹⁴ odnosno *Dd(ominis) nn(ostris) Flavio Valerio Constantio et Galerio Valerio Maximiano... Augustis*.¹⁵ Stoga, ako je na ovom aserijatskom miljokazu bio spomenut Konstancije I., tada bi se spomenik mogao samo okvirno datirati u razdoblje od 293. do 306., budući da su Konstancije i Galerije bili cezari od 1. ožujka 293. do 1. svibnja 305., a augusti samo od 1. svibnja 305. do Konstancijeve smrti 25. srpnja 306.¹⁶

Kada se na miljokazima u paru spominje Konstantin, tada u obzir dolazi više osoba. Kao cezar Konstantin je zabilježen u paru s Maksiminom Dazom (*Maximinus Daia*),¹⁷ i ukoliko je to ovdje bio slučaj, aserijatski bi se miljokaz mogao datirati u period između 25. srpnja 306. i 31. ožujka 307.¹⁸ Ukoliko se Konstantin ne javlja sam kao august, javlja se bilo s Galerijem (305. - 5. svibnja 309.)¹⁹ bilo s Licinijem (11. studenog 308. - 18. rujna 324.).²⁰

Kao august javlja se i u skupini od tri, odnosno četiri suvladara. Iako se ne radi o suvladi dvojice, kadikad je njihova suvlada na natpisu isklesana samo udvostručavanjem, a ne utrostručavanjem (odnosno učetvorostručavanjem), sigli D i N.²¹ Na takvim ga natpisi-

¹² V. R. CAGNAT, 1898, 369; K. PAASCH ALMAR, 1990, 46.

¹³ *RE* IV, 1, 1040 i d., s. v. Constantius (nr. 1).

¹⁴ Usp. npr. *CIL* 17-02, 15 = *CIL* 12 5439 = *AE* 1995, 1019; *AE* 1922, 58; *AE* 1987, 1018; *AE* 1996, 966 = 1999, 1094.

¹⁵ Usp. npr. *CIL* 17-02, 153 = *CIL* 12, 5543; *CIL* 9, 5433 (str. 700); *Inscr. It.* 10-04, 379; *AE* 1933, 52; *AE* 1988, 559; *AE* 1992, 1594c.

¹⁶ V. K. PAASCH ALMAR, 1990, 417.

¹⁷ V. npr. *AE* 1975, 776; *AE* 1982, 963; *CIL* 17-02, 106 = *CIL* 12, 5516.

¹⁸ V. K. PAASCH ALMAR, 1990, 419.

¹⁹ V. K. PAASCH ALMAR, 1990, 417-419; usp. i npr. *AE* 1979, 303: *Impp(eratoribus) Caess(aribus) / d(omino) n(ostro) Flavio Val[erio] / Const(antino) Aurelio Galerio / [Maxim(iano)] Piss(imis) Feliciss(imis) Aug(ustis) / Caes(ari) d(omino) n(ostro) Galerio Valerio Maximiano / [Aug(ustorum)] f(ilio) [t]r(ibunicia) p[ro]t(estate) co(n)s(uli) I res(tituente) [et] / [curan]te Os[3] / [3] proc(uratore) [—]*.

²⁰ V. K. PAASCH ALMAR, 1990, 419; usp. i npr. *AE* 1994, 1724.

²¹ Za takvo pisanje suvlade trojice usp. npr. *AE* 1901, 197: *Dd(ominis) nn(ostris) [Gal(erio) Val(erio)] / [Maximin]o et Fl(avio) / Val(erio) Co(n)stantino / et Val(erio) Liciniano / [Li]cinio Invictis / [Au]gg(ustis) / mi(lia) XI*; za suvladu četvorice usp. npr. *AE* 1967, 495 = *AE* 1967, 496 = *AE* 1999, 1611: *Dd(ominis) nn(ostris) Gal(erio) Val(erio) Maxim[iano] et [[Gal(erio) Val(erio) Maxi]mino] [et Fl(avio) Val(erio) Const]antino et Val(erio) Licinniano Licinnio / Invictis Aug[gustis] Val(erius) Diogenes v(ir) p(erfectissimus) praes(es)] provinc(iae) [devotus numini m]aiestatique eorum*.

ma nalazimo s Galerijem i Licinijem (11. studenog 308. - 5. svibnja 311.),²² Galerijem, Maksiminom Dazom i Licinijem (svibanj 309. - 3. svibanj 311.),²³ ili pak s Maksiminom Dazom i Licinijem (svibanj 309. - kolovoz 313.).²⁴ Naravno, nije isključeno da su na natpisu bili spomenuti Konstantin i njegovi cezari, bilo sva četvorica, bilo samo neki od njih (Krisp, cesar od 317. do 326.; Konstantin II., cesar od 317. do 337.; Konstancije II., cesar od 324. do 337.; te Konstans, cesar od 333. do 337.),²⁵ no na natpisima cezari obično nisu obuhvaćeni njegovom titulaturom.²⁶

Prema tome, ovaj je miljokaz mogao biti isklesan kako u vrijeme Konstancija Klo-
ra (od 293. do 306.) tako i u Konstantinovo doba (od 305. do 337.), pa bi se sukladno tomu mogao datirati u vremenski raspon od 293. do 337. godine.

Sl. 1. Ulomak kasnoantičkog miljokaza iz Aserije
Fig. 1. Fragment of a Late Roman milestone from Asseria

²² V. K. PAASCH ALMAR, 1990, 417-419.

²³ V. K. PAASCH ALMAR, 1990, 417-419; *AE* 1967, 495 = *AE* 1967, 496 = *AE* 1999, 1611: *Dd(ominis) nn(ostris) Gal(erio) Val(erio) Maxim[iano] et [[Gal(erio) Val(erio) Maxi]mino]] [et Fl(avio) Val(erio) Const]antino et Val(erio) Licinniano Licinnio / Invictis Aug[gustus] Val(erius) Diogenes v(ir) p(erfectissimus) praes(es)] provinc(iae) [devotus numini m]aiestatique eorum.*

²⁴ V. K. PAASCH ALMAR, 1990, 418-419; *AE* 1987, 1010.

²⁵ V. *RE* IV, 2, 1722 i d., s.v. Crispus (nr. 9); *RE* IV, 1, 1026 i d., s.v. Constantinus (nr. 3); *RE* IV, 1, 1044 i d., s.v. Constantius (nr. 4); *RE* IV, 1, 948 i d., s. v. Constans (nr. 3).

²⁶ Usp. npr. *CIL* 17-02, 557, *CIL* 6, 40773; ali za suprotno, v. *CIL* 5, 8030 = *Inscr. It.* 10-05, 1269.

Literatura:

- BRUNŠMID, J., 1911 – J. Brunšmid, *Kameni spomenici Hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu. Dio I. Antikni spomenici*, Zagreb.
- CAGNAT, R., 1898 – R. Cagnat, *Cours d'Épigraphie Latine*, Paris, treće (obnovljeno i dopunjeno) izdanje.
- FADIĆ, I., 2001 – I. Fadić, Priscinus - Edil i duovir Aserije, *Diadora*, 20, Zadar 157–176.
- KEPPIE, L., 2001 – L. Keppie, *Understanding Roman Inscriptions*, London, Routledge.
- KURILIĆ, A., 1999 – A. Kurilić, *Pučanstvo Liburnije od 1. do 3. st. po Kristu: antroponimija, društvena struktura, etničke promjene, gospodarske uloge*, doktorska disertacija (rukopis), Zadar.
- PAASCH ALMAR, K., 1990 – K. Paasch Almar, *Inscriptiones Latinae. Eine illustrierte Einführung in der lateinische Epigraphik*, Viborg.
- TEKAVČIĆ, P., 1970 – P. Tekavčić, *Uvod u vulgarni latinitet (s izborom tekstova)*, Zagreb.
- UNTERMANN, J., 1970 – J. Untermann, Venetisches in Dalmatien, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, VII (5), Sarajevo, 5-21.

Popis kratica:

- AE* = *Anneé épigraphique*. Paris, Presses universitaires
- CIL* = *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berlin, Accademia litterarum regia Borussica
- ILJug* = Anna et Jaro Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt* (Situla, 5, Ljubljana, 1963); *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt* (Situla, 19, Ljubljana, 1978); *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (Situla, 25, Ljubljana, 1986)
- Insc. It.* = *Inscriptiones Italiae*. Academiae Italicae consociatae ediderunt. Roma
- O. P. E. L. II* = *Onomasticon provinciarum Europae latinarum*, vol. II: Cabalicius - Ixus, ex materia ab András Mócsy, Reinhardo Feldmann, Elisabetha Marton et Mária Szilágyi collecta composuit et correxit Barnabás Lörinz, Hrsg. Ortolf Harl, Wien, 1999; usp. i A. Mócsy et alii, *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinae cum indice inverso*, Budapest 1983.
- RE* = *Real-Encyclopädie der klassischen Altertums-wissenschaft*. Stuttgart

Anamarija KURILIĆ

FRAGMENT OF A LATE ROMAN MILESTONE FROM ASSERIA

Summary

A number of epigraphic monuments were discovered during systematic archaeological excavations of the Liburno-Roman town of Asseria (Podgrađe near Benkovac) in 1998-2002; some of them have already been published (n. 1), while the others are presented in this very volume.

Small fragment of a milestone (Fig. 1.) was found in 2002 in a filling between two city-walls, not far from the western city gate. Thus, it is highly probable that his original post was by the western city gate where it stood as the last milestone on the route that led from Iader to Asseria.

The milestone is made of white limestone. Its rear side is damaged, and both the upper and the bottom part are broken. The fragment is 32 cm in diameter (110 cm in circumference) and its maximum preserved height is merely 39 cm. The milestone surface lightly bends convexly upwards above the first text line, which indicates that it had a top shaped as a short cylinder wider than the body (n. 4).

The inscription is carved directly at the milestone surface, in a square space made even by a mason's tool, which formed the inscription field wide approximately 40 cm (its preserved height is about 30 cm). Only three lines of text are preserved. The lettering is of good quality; letters are carved in irregular scriptura capitalis typical for the Late Roman period monuments. Heights of letters vary (5.5-7 cm in the 1st line, 5.5 cm in the 2nd line).

The preserved text reads:

D D N N

PL BAL

ÇONŞ

[———] sic! sic!

Dd(ominis) nn(ostris) / {P=F}l(avio) {B=V}al(erio) / Çonş / [tantio vel tantino / ——].

The language used in the inscription is no longer the Classical Latin, but it shows uncertainties in its use: the stonemason carved B instead of V and P instead of F. While the first phonetic substitution is well documented trait of Vulgar Latin, even since the 1st century AD (nn. 5-8), the grounds for the other may be different.

Substitution of phonem /f/ with the phonem /p/ only occasionally occurred in Vulgar Latin, and exclusively when dealing with the words of the Greek lexical corpus, when /p/

substituted Greek *ph* (n. 9). However, it is questionable whether this phenomenon can be applied here, since: (1) Greek was not common in these parts of the Roman Empire (all the up-to-now known inscriptions from Asseria are written in Latin), (2) such examples of substitution of the initial F- with P- are usually interpreted as the stonemason's error (n. 11) and not as yet another feature of the Vulgar Latin. Indeed, letters F and P are very similar in their shapes, so it is easy to confuse them and make error in carving. However, there is no evidence to support the potential hypothesis that this particular substitution might reflect some pre-Roman, indigenous Liburnian linguistic customs, not as much because of the time difference between them, but more because initial F- is one of the characteristic features of the North Adriatic onomastic territory, that is, of the name-systems of Liburni, Histri and Veneti (n. 10).

The inscription was set up during the co-reign of two rulers, which is indicated in the text by doubling the sigla DN (n. 12), however, the inscription reveals neither their identity nor their status as rulers. Only two Roman Emperors can be considered, due to nomina gentilicia (Flavius and Valerius) and to a cognomen beginning with Cons[—] appearing on the milestone: Constantius I (i. e. Constantius Chlorus, 305-306) and Constantinus I (i. e. Constantine the Great, 307-337).

In 293 Constantius became Maximian's Caesar (simultaneously, Galerius became Diocletian's Caesar). Constantius and Galerius became Augusti in 305, after Maximian and Diocletian's abdication. Shortly thereafter, already in 306, Constantius died in Britain; there was, at his side, his son Constantinus, himself soon to be acclaimed Emperor by the army and rule the Empire from 307 to 337 (n. 13).

Both Constantius and Constantinus, either as Caesars or Augusti, occur in inscriptions either alone or with their co-rulers. On milestones, Constantius appears paired up with Galerius (Caesars: n. 14; Augusti: n. 15). Thus, if Constantius was the ruler recorded on this milestone from Asseria, then the monument should be dated just approximately between 293 and 306, since they were Caesars from March 1st 293 to May 1st 305, and Augusti in a brief period between May 1st till the Constantius's death in July 25th 306 (n. 16).

Several persons occurred on milestones together with Constantinus. As Caesar, he is recorded in pair with Maximinus Daia (n. 17); if they were mentioned on this milestone from Asseria, then it should be dated between July 25th 306 and March 31st 307 (n. 18). As August, if not recorded alone, Constantinus appears either in pair with Galerius (305 - May 5th 309) (n. 18) or with Licinnius (November 11th 308 - September 18th 324) (n. 20).

In addition, as August, he is recorded in groups of more than two co-rulers: three or four, and, despite of that, siglae of their titles (DN) sometimes occur in inscriptions just doubled instead of being tripled or quadrupled (n. 21). In such inscriptions he is recorded with Galerius and Licinnius (November 11th 308 - May 5th 311) (n. 22), Galerius, Maximinus

Daia and Licinnius (May 309 - May 3rd 311) (n. 23), or with Maximinus Daia and Licinnius (May 309 - August 313) (n. 24). Naturally, it is possible that milestone from Asseria recorded Constantinus and his Caesars, either all four or just some of them (Constantine's Caesars: Crispus, 317-326; Constantinus II, 317-337; Constantius II, 324-337; Constans, 333-37) (n. 25), but usually inscriptions do not include them in the Emperor Constantinus's titulature (n. 26).

Accordingly, the milestone from Asseria may have been cut during either the reign of Constantius Chlorus (293-306) or the one of Constantine the Great (305-337); in other words, it should be dated in the time span from 293 until 337.

